

ЦИФРЛЫҚ МӘДЕНИЕТ ПЕН ТІЛДІҢ ӨЗГЕРУІ: ИНТЕРНЕТ ЖАЗБАНЫҢ ЫҚПАЛЫ

Қамбарова Бекзат Ғабитқызы
Алматы қаласы Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық
университетінің 2-курс докторанты

Абдирасилова Гульмира Қалыбаевна
фил.ғ.к., профессор м.а.
Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті

Аңдатпа. Бұл зерттеу интернеттің тіл мен мәдениетке әсерін талдауға арналған. Цифрлық мәдениет пен жаңа коммуникациялық технологиялардың дамуы тілдің құрылымына, стилистикасына және пайдаланылу үрдісіне айтарлықтай өзгерістер енгізуде. Әсіресе интернет жазбаларының ықпалы, оның ішінде әлеуметтік желілер, блогтар және форумдар арқылы жүргізілетін коммуникация, тілдің бейформалды, қысқартылған және визуалды элементтермен байытылған түрлерінің қалыптасуына себеп болды. Зерттеу интернет жазбаларының тілдік ерекшеліктерін, оның қоғамдағы рөлін және цифрлық мәдениет контекстіндегі жаңа тілдік трендтерді қарастырады. Сонымен қатар зерттеу цифрлық қоғамның тілі мен мәдениетін қалыптастырудағы интернеттің рөліне, тілдің өзгеруіне және оның қоғамдағы коммуникативтік қызметтеріне әсерін анықтайды. Бұл жұмыс қазақ тілінің қазіргі дәуірдегі трансформациясы мен оның әлеуметтік желілерде, блогосферада және басқа интернет алаңдарында қолданылу ерекшеліктерін ашуға бағытталған.

Тірек сөздер: цифрландыру, тіл дамуы, тілдік коммуникация, технологиялық әсер, интернет, әлеуметтік желілер, тілдік өзгерістер, тіл байлығы, тілдің жоғалуы, ұлттық тіл.

Кіріспе

Қазіргі кезең адамзат тарихында цифрлық технологиялардың қарқынды дамуымен ерекшеленеді. Интернеттің кең таралуы мен цифрлық құралдардың күнделікті өмірге енуі қоғамның барлық саласына әсер етіп, адамдардың ойлау жүйесіне, қарым-қатынас жасау тәсіліне және ақпаратпен жұмыс істеу дағдысына

түбегейлі өзгерістер енгізді. Бұл өзгерістер ең алдымен тілдің қолданысынан байқалады. Себебі тіл – қоғамдағы барлық әлеуметтік және мәдени үдерістердің негізгі көрсеткіші.

Цифрлық дәуірдің бастапқы кезеңдерінде интернеттің пайда болуы ақпаратты жедел алмасуға мүмкіндік берді. Бастапқыда адамдардың арасында интернет арқылы хабар алмасу тек электронды пошта арқылы жүзеге асса, кейін келе әлеуметтік желілер, чаттар мен блогтар дамыды. Бұл жазбаша қарым-қатынастың жаңа форматын қалыптастырды, сөздердің жылдамдығын, қысқартуларды қолдануды және жалпы қарым-қатынастың жеңілдігін талап етті. Адамдар өз ойларын барынша қысқа, анық әрі жылдам жеткізуге тырысты. Жазбаша сөздердің жеңілдетілуі – бұл бір жағынан уақытты үнемдеуге мүмкіндік берсе, екінші жағынан тілдің тереңдігі мен көркемдігіне кері әсерін тигізуі мүмкін. Нәтижесінде тілдің грамматикалық құрылымдары мен ережелері ескерілмей, қысқартулар мен эмодзи қолдану кеңінен тарала бастады. Мұндай қысқартулар қарым-қатынасты жылдамдатса да, бұл тілдің толыққанды болуын шектейді, әсіресе балалар мен жастар арасында әдеби тілдің деңгейі төмендеп, тек қысқартылған сөздер мен интернет-сленг сөздердің қолданылуына әкеледі. Тілдің өзгеруі қоғамның жалпы даму бағыттарын, оның мәдениетін, құндылықтарын көрсете алады. Сондықтан бұл аталған өзгерістердің барлығы тілдің грамматикалық жүйесіне және коммуникациялық стильдерге қалай әсер ететіні қазіргі таңда өзекті. Осы тұрғыда, цифрлық дәуірде тілдің эволюциясын түсіну үшін интернет жазбасының ықпалы мен оның қоғамдық қарым-қатынасқа әсерін жан-жақты зерттеу қажет. Қазіргі зерттеулерде интернеттің тілге ықпалы негізінен жазба мәдениетіндегі өзгерістерге және интернет-сленгтің қолданылуына қатысты қарастырылады. Алайда интернеттің және цифрлық технологиялардың ұзақ мерзімді әсері, оның тілдің барлық деңгейлеріне – фонетика, морфология, синтаксис, лексика және семантика салаларына әсері әлі де толық зерттелмеген. Бұл мәселенің ғылыми тұрғыдан

қарастырылуы қазіргі заманғы тіл білімінің маңызды бір бөлігі.

Интернеттегі тілдің қолданылуын зерттеу шетелдік лингвистикада бірнеше онжылдықтар бойы жүргізіліп келеді. Бұл интернет лингвистикасы түрлі аспектілерде, оның ішінде Д. Кристал, Д. Ятс, К. Тарлоу, С. Херринг, Шлобински және басқа да танымал ғалымдардың еңбектерінде қарастырылған. Осы ғалымдардың ізінен қазіргі заманғы қолданбалы лингвистиканың салыстырмалы түрде жаңа бағыты – заманауи интернет лингвистикасының ғылыми ұғымдары мен принциптерінің мәні және әртүрлі сипаттамалары пайда бола бастады. Бұл салада зерттеу жүргізген ғалымдар интернет лингвистикасының бағытын зерттеу үшін қажетті алғышарт ретінде оның әдістерін, міндеттерін, объектісін, пәнін қысқаша сипаттап берді. Лингвистер тек осы саладағы қазіргі және болашақ мәселелерді, интернет лингвистикасының терминологиялық жүйесін, осы бағыттың заманауи қолданбалы лингвистикада қалыптасу кезеңдерін ғана атап өтіп қоймай, бұл саланы жеке пән ретінде қарастырып, оны ғылыми айналымға енгізді. Е.И. Горошко 2007 жылы қазіргі тілдерді зерттеуде «Интернет лингвистикасын» жеке сала ретінде қарастырды, ал 2008 жылы Л.Ф. Компанцева алғаш рет «Интернет лингвистикасы» терминін енгізіп, оны сипаттады [1,223]. Н.А. Ахренова интернет лингвистикасының ғылыми және теориялық негіздерін жасап, оны ғылыми айналымға енгізді, бұл терминнің өзі сөздіктерде ғылыми айналымға енгенін айтуға болады [2, 22]. Осылайша қазіргі жаһандану дәуіріндегі жаңа технологиялардың үнемі дамуы тіл білімінің жаңа саласы – интернет лингвистикасының пайда болуына себеп болды. Бұл тұрғыда интернет лингвистикасындағы тілдік норманың ахуалын зерттеу, интернетте қолданылатын тілдің деңгейін және оның қазіргі қоғамға әсерін лингвистикалық тұрғыдан талдау маңызды.

М. Балақаевтың пікірінше «Тілдік норма – тілдегі тұрақтылық, тілдік элементтердің тәртібін орнату, белгілі бір жүйеге келтіру» деп түсіндіріледі [3]. Бұл тәртіпті қалыптастыратын және оны

іске асыратын да әдеби тіл. Бірақ тілдік норма өзгермейтін, тұрақты нәрсе емес. Ол уақыт өткен сайын өзгеріп, жаңа нұсқаларға ие болуы мүмкін. Мәселен, 1920 жылдары қазіргі кездегі кейбір терминдер басқа атаулармен қолданылған еді: «жаграпия» орнына «география», «миллет» орнына «ұлт» деген сияқты. Сондай-ақ, Қазан төңкерісінен кейін тілімізге енген жаңа сөздер тез арада тілдік нормаға айналды: «басылым», «балмұздақ», «жағажай» сияқты сөздер.

Қоғамның дамуы тілдің де өзгеруіне ықпал етеді. Бүгінгі таңда қоғамның дамуы негізінен интернетпен байланысты. Бұл тұрғыда интернеттің тілдік нормаға әсерін екі тұрғыда қарастыруға болады. Біріншісі, ауызекі сөйлеу, түрлі сленгтер мен диалектілердің интернеттік қарым-қатынасқа енуі болса, екіншісі – интернет арқылы пайда болған сленг элементтерінің күнделікті сөйлеу тіліне енуі [4]. Интернетте қолданылатын сөздер көбінесе әртүрлі бағдарламалар, іс-әрекеттер немесе заттармен байланысты қысқартылған атаулар мен терминдер ретінде кездеседі: онлайн, офлайн, форум, блог, логин, репост, чат, лайк, хэштег, статус, хайп сияқты сөздер әрбір интернет қолданушысына таныс. Олар қазіргі уақытта күнделікті өмірде қолданылып, тіпті газет мақалаларына, теледидар бағдарламаларына және әдеби шығармаларға да еніп кеткен. Алайда бұл интернет лексикасының қазақ тілінің тазалығына әсері болмай ма деген сұрақ туындайды. Интернет тілін зерттеуші Д.Кристал да өз еңбегінде бұл мәселені сұрақпен бастамайтын ба еді. Интернет технoбaблдың жаңа дәуірінің хабаршысы бола ма? Жаһандану біртектілікті енгізген кезде тілдік шығармашылық пен икемділік жоғала ма? [5]. Ендеше, осы сұрақтарға жауап іздеп көрейік.

Зерттеу бөлімі

Қазіргі заманғы лингвистикалық, әлеуметтік және компьютерлік құбылыстар, оларды коммуникативті процесс және оның салдары ретінде анықтауға болады. Интернет-коммуникациясы – екі немесе одан да көп адамның компьютерлік байланысы, мұнда «коммуникаторлардың көрінбеуі, жазбаша форма» сипатталады.

Интернетте жұмыс істейтін тілдің үлкен ерекшелігі – бұл лексика деңгейінде болатын өзгерістер, сөздердің және онымен байланысты мәтіндердің ережелері, жанрлық және стильдік нормалар, ауызша және жазбаша сөйлеудің арақатынасы, қарым-қатынас стратегиялары мен тактикалары сияқты әртүрлі аспектілерде орын алады. Ең маңызды және кең тараған өзгерістер мыналар:

- Интернеттің кез келген коммуникативті форматында (блог, форум, сұхбат, жеке бет және т.б.) сөйлеу стратегияларының араласуы;
- Компьютерлік сленгтің қарқынды пайда болуы, оның элементтері жалпы лексикаға ауысады;
- Эпистолярлық жанрдың қайта жандануы (әсіресе, интернетте екінші ретті веб-технологиялардың пайда болуымен);
- Коммуникацияның ойын шарттарының кең таралуына байланысты тілдік ойындардың жиі қолданылуы;
- Интернет-коммуникациясының барлық форматтарында мәтінді жүзеге асырудың жоғары деңгейі, динамикасы, интерактивтілігі, гипертекстердің қолданылуы.

Ғалым Р. Сыздық тіл мәдениетінің өзекті мәселелерін уәжді және уәжсіз ауытқулар ретінде қарастырып, уәжсіз ауытқулардың бірнеше түрін атап өтеді. Олар:

- Әдеби баламасы бар жерде ешбір стильдік не өзге мақсат көзделмей диалектизмдерді, қарапайым сөздерді жұмсау;
- Жаңа жасанды сөз ұсыну, және оның мағынасы жағынан сәтсіз шығуы;
- Сөз мағынасын дұрыс білмей жұмсау;
- Орфоэпиялық норманы сақтамау;
- Бірқатар кірме сөздер.

Сонымен қатар ғалым соңғы он жылда тілге енген жаңа сөздерді сұрыптау қажеттілігін айтады [6, 17–19]. Ал Д. А. Әлкебаева «дайын сөз орамдарының екі негізгі жолы бар екенін» атап көрсетеді. Бірі орыс тілінен енген сөздер, екіншісі қазақ тіліндегі дайын сөз формаларының қалыптасуы. Ол орыс тілінен енген сөз орамдарының жиі тіл мәдениетін бұзатынын

ескертеді [7]. Яғни кез келген ғалымның пікірі бойынша кірме сөздер тілдік нормаға айтарлықтай әсер етеді. Қазіргі таңда әлеуметтік желілер арқылы тілге қисынсыз сөздер мен сөз тіркестері ағыны артуда. Мұндай уәжсіз ауытқулар қатарына келесі мәселелерді қосуға болады:

- Орфография мен пунктуацияның сақталмауы;
- Стильдік қателердің жиі кездесуі;
- Өзге тілдерден енген сөздерді араластыра қолдану;
- Сөйлеу мәдениетінің төмендеуі;
- Ретсіз қысқартулар жасау;
- Дисфемизмдерді қолдану, т.б.

Мысалы, ағылшын тіліндегі «ok» сөзі қазіргі таңда қандай ортада да еркін қолданылады. Сондай-ақ, жауап алу мақсатында жазылған хабарламаларда сұрау белгісінің қойылмауы да қалыпты жағдайға айналып отыр. Сөздерді қысқартып жазу да кең таралуда: «қазір» орнына «каз немесе қаз», «не істеп жатырсың?» деген сұрақтың орнына «нест?» деген қысқартулар жиі кездеседі.

Қазіргі уақытта интернетте қолданылатын тілдің құрылымы мен грамматикасы айтарлықтай өзгеріске ұшыраған. Мұндағы интернет тілінің негізгі ерекшелігі – ауызекі тілдің элементтерінің жазбаша тілге енуі. Орыс зерттеушісі Ю. В. Рождественский сөйлеу тілін ауызша, жазбаша, баспа және радио-теледидар тілі деп бөледі [8, 21]. Дегенмен ғаламтор тілі осы бөліністердің бірде-біріне толық сәйкес келмейді. Себебі интернеттегі қарым-қатынас барлық сөйлеу әрекеттерін қамтиды, яғни оқылым, жазылым, тыңдалым, айтылым және тілдесімнің барлығын бір алаңда біріктіреді. Бұл интернет тілінің ерекше қасиеті мен оның көпқырлылығын көрсетеді. Мұндай кең ауқымды байланыс түрлерінің болуы интернеттегі тілдік норманың қалыптасуын күрделі әрі динамикалық құбылысқа айналдырады. Интернеттің қарқынды дамуымен бірге жаңа тілдік нормалар пайда болып, олар қоғамдағы тілдік және мәдени өзгерістерге жауап береді. Сондықтан интернет тілінің грамматикалық

құрылымы мен стильдік ерекшеліктері тек күнделікті тілдік қарым-қатынасты жеңілдетіп қана қоймай, қоғамдағы тіл мәдениетінің эволюциясына да әсер етеді.

Қазіргі уақытта әлеуметтік желілер интернет кеңістігінде ең көп қолданылатын ресурстардың бірі. Алайда «әлеуметтік желі» деген термин интернет пайда болмаған кезде-ақ пайда болған. 1954 жылы американдық социолог Джеймс Барнс осы ұғымды енгізіп, оны жеке адамның басқа адамдармен араласу байланыстарының күрделі жүйесі ретінде түсіндірген [9, 45]. Адамдардың арасындағы қарым-қатынастар жүйесі ретінде желі ұғымы тез танымал болды және XX ғасырдың екінші жартысында кез келген қарым-қатынастарды («серіктестік желілері», «таныстық желісі» және т.б.) көрсету үшін белсенді түрде қолданылды.

«Әлеуметтік желі» ұғымы қазақ тілінде ағылшын тілінен калька арқылы пайда болды, яғни social network деген сөз тіркесінің тура аудармасы арқылы, мұндағы «social» – әлеуметтік, қоғамдық, ал «network» – желі, тор, қауымдастық деген мағына береді. Алайда бұл ұғым қазақ тілінде өздігінен де пайда болар еді, себебі оның құрамындағы компоненттердің мағынасы әлеуметтік желінің феноменінің мәнін ең жақсы түрде жеткізеді. Орыс тілі зерттеулерінде сөздік анықтамасына сәйкес, С.И. Ожегов пен Н.Ю. Шведова «желіні» бірнеше мағынада түсіндіреді [10]:

- Белгілі бір арақашықтықта қиылысқан жіптерден, арқаннан, сымнан жасалған құрал немесе бұйым (мысалы, балық аулайтын желі, құс аулау желісі; желі өру (қосымша мағынада: интригалармен айналысу); желі құру (қосымша мағынада: қитұрқы амалдармен біреуді қиын, қауіпті жағдайға қоюға тырысу)).

- Бірнеше қиылысқан, шатысқан сызықтардың жиынтығы (мысалы, жаңбыр желісі).

- Белгілі бір кеңістікте орналасқан байланыс жүйесі (мысалы, теміржол желісі, телефон желісі, виртуалды желі).

- Бір жерде орналасқан біртекті мекемелер мен ұйымдардың

жиынтығы (сауда желісі, курорттық желі).

Енді «әлеуметтік» сөзін қарастырайық. Д.Н. Ушаковтың редакциясындағы сөздікте бұл сөз келесі мағынада берілген [11]: (лат. *Socialis* – қоғамдық) сын есім, мағынасы бойынша адамдардың қоғамда өмір сүруімен, олардың қоғамдағы қарым-қатынастары немесе қоғамға деген қатынасымен байланысты, қоғамдық (мысалы, әлеуметтік ғылымдар, әлеуметтік психология, әлеуметтік қамтамасыз ету);

Жоғарыда келтірілген «желі» және «әлеуметтік» сөздерінің мағыналарына сүйене отырып, әлеуметтік желіні интернеттегі әлеуметтік қарым-қатынастарды құру, көрсету және ұйымдастыруға арналған байланыс жүйесі (платформа, онлайн-сервис немесе веб-сайт) ретінде анықтауға болады.

Британиялық лингвист Дэвид Кристал интернеттің тілге әсерін зерттей отырып, цифрлық коммуникацияның тіл құрылымдарына ықпалы туралы көптеген тұжырымдар жасады. Кристалдың айтуынша, интернет тілін зерттеу – бұл жаңа лексиканы, сөйлеу үлгілерін және тілдік тұжырымдарды зерттеу. Ол интернет жазбаларының, әсіресе, мобильді құрылғылардағы коммуникациялардың өте қысқа және икемді болуын атап өтті. Бұл жаңа байланыс стилі дәстүрлі грамматикалық ережелерден айырмашылығы жоқ екенін, бірақ жаңа мәдени тіл құрылымдарын қалыптастырып отырғанын көрсетті.

О. В. Лутовинова жүргізген зерттеу нәтижелері бойынша, интернеттегі қарым-қатынас барысында көптеген адамдар әдеби тіл нормасына сәйкес сөйлеп, жазу әдетіне ие болған жағдайда, оларды өздерін жоғары санайды деп қабылдап, басқа қолданушылар жиі мазақ етуі мүмкін екен [12]. Бұл үрдіс адамдардың бейресми қарым-қатынасты жиі қолдануына әкеледі. Бір жағынан бұл әдеби тіл нормаларына сай емес мінез-құлықтың қалыптасуына, екінші жағынан интернет тілінің «демократиялануына» себеп болады. Мұндағы тілдің «демократиялануы» дегеніміз, интернеттің әсерінен емес, керісінше, тілдің қазіргі заман талаптарына жауап бере алмай,

кері шегінуін білдірсе керек. Бұған қатысты орыс зерттеушісі Высекков интернетте тілдік нормалардың жоқтығын ғаламтордың ашық әрі еркін орта болуымен байланыстырады. Ол «норма» терминін тек әдеби тілге қатысты қолданудың дұрыс екенін атап көрсетеді [13].

Интернет дискурсының бағыты мен кері байланысқа, реакцияларға, пікірлерге, «лайктарға» назар аудару, қарым-қатынастарды нығайтуға бағытталған үрдіс, ауызекі сөздік қордың молдығы, сленг, жаргон, шет тілінен енген сленг, ықшамдалған синтаксистік құрылымдар, қос сөздер, олардың түрлері, сөздерді үнемдеу әдісімен қысқартулар тілге еніп жатыр. Сонымен қатар лингвокреативизм (тіл ойыны, сөзжасам, әдейі орфографияны бұзу, тыныс белгілерін сақтамау, бірнеше алфавиттермен жазу) кездеседі. Ақпараттық желілерде жиі кездесетін жаһандық және гибридік сөйлеу формалары байқалады. Мысалы: «Мен жаңа аккаунт аштым», «шолу», «лайк», «репост жаса», «менің аккаунтым», «қоңырауды басуды ұмытпаңыз», «менің жаңа ескі аккаунтым», «Мотивация жоқ», «мотивация іздеу», «платформа», «Қазан айы – жаңа нәрселерді үйрену және ұзақ ұмытып кеткендерді еске түсіру уақыты».

Екіншіден, қазақ тілі – дауысты дыбыстарға бай тіл, дауыссыз дыбыстардың үйлесім заңына бағынады. Аллофон (грекше дыбыс, фонема) – фонеманың нақты көрінісі болатын, өзгермелі, баламалы варианттардың бірі. Аллофон – дыбыстың айтылуындағы ауытқу, яғни фонеманың нақты жағдайға бейімделген нұсқасы. Әлеуметтік желілерде сөздердің эмоционалдық мәнін білдіретін жазуларда жиі кездесетін фонетикалық және графикалық құрылымдар. Бұл құрылымдар адамның күшті эмоционалды толқуы немесе сөйлескісі келетін тілегін көрсету үшін қолданылып, сөздерді «созады»: Сәлем!; кррруууууууто; э-э-э-э-э-эй, Мен оған қол қоймадым; ПАААШШАА!! Сіз гдееее??!; Блииин, плохо. Әр түрлі аллофондық фонемалардың көлеңкелері, яғни сөйлеу кезінде болатын өзгерістер, көбінесе фонеманың баламасы ретінде қарастырылады. Бұл дыбыстың айтылуындағы өзгерістер

жазу барысында жиі байқалады.

Тағы бір «дағды» - дауысты дыбыстарды қысқарту тенденциясы. Жаңа ұғымдардың атауларының жазылуы әлі қалыптаспаған: бренд/брэнд; ауызекі тілде қолданылатын шетелдік сөздер: калм (тыныштандыратын), софа (диван), популист (популист), шортс (шорты), дженерал (жалпы), обсессия (қарым-қатынас), сленг (кәсіби емес), хайп (хайп); ағылшын тілінің айтылу үлгісіне негізделген жазу, тіпті ол орыс тілі арқылы меңгерілсе де: оппозиция (оппозиция), мотивация (мотивация), проект (проект).

Қазақ тіліндегі стиль түрлері әлеуметтік желіде араласа жұмсала беріледі. Яғни бір стильде әр түрлі стиль элементтерін қолдануға және көпқабатты стильдік құбылыстарды жасауға болады. Қарыштап дамыған технологиялардың әсерінен интернеттегі сөйлесу стилі де сан алуан. Әлеуметтік желідегі кез келген мәтін мен пікір сөйлеу мәнерінен жазбаша нұсқаға ауысқан. Бұл стиль ешқандай ережеге бағынбайды. Өзінің жаргондарымен, сленгтерімен, варваризмдерімен ерекшеленеді. Әлеуметтік желілердегі тілдік құралдарды қолданудың әртүрлілігі әдеби нормадан ажырап, ұлттық құндылықтардың азайып бара жатқанын көрсетеді. Төменде әлеуметтік желіде жиі кездесетін орыс тіліндегі варваризм сөздер анықталды.

Орыс тіліндегі варваризмдер	Қазақша баламасы
й (и)	және
и-то	оның өзі
и-щө (еще)	тағы
дажы (даже)	тіпті
тожы (тоже)	да, де
вапше (вообще)	тіпті
псегда (всегда)	әрқашан
хөть (хоть)	еш болмағанда
пастаянно (постоянно)	үнемі
мәләдес (молодец)	жарайсың!
давай (давай!)	кеттік!, бастайық!

как раз (каз раз)	тура сондай, дәл
кәнешнө (конечно)	әрине, әлбетте
па любому (по любому)	қалайда болғанда
как сказать (как сказать)	қалай айтсам екен
не может быть – (не может быть)	мүмкін емес
между прочем (между прочим)	айтпақшы, айтқандай
міне кәжится (мне кажется)	меніңше, менім ойымша
кароче (короче)	қысқасы, қысқаша айтқанда
типа (вроде)	сықылды, сияқты, тәрізді, ұқсас
алдавай (давай!)	ал, кеттік!, ал, бастайық!
имею виду (имею в вилу)	деп ойлаймын
ну впринципе (в принципе)	асылында
непатеме (не по теме)	мағынасыз
может быть – (может быть)	мүмкін
на-при-мер (например)	мысалы
псе рабно (все равно)	бәрібір
паходу (по ходу)	бара-бара
никагда (никогда)	ешқашан
сразым – (с разу)	бірден
харашо (хорошо)	жақсы
тышто (ты что)	қой, ей!
у-же (уже)	әлдеқашан
у-жас (ужас)	сұмдық
точно (точно)	дәл
білин (блин)	әттең
так (так)	сонымен
ой	әттеген-ай

1-кесте

Қазақ тілінде жиі кездесетін варваризмдер

Әрбір мәтін көптеген күрделі мәселелерді көтереді. Компьютерлік технологияның адам өміріндегі ерекше рөлі бар, оның ықпалы жеке тұлғалық қарым-қатынастың тікелей және жанама түрлерінің қалыптасуына ықпал етті. Лингвистикалық

тұрғыдан алғанда, интернет-коммуникацияны оның прагматикалық аспектілері ретінде зерттеу қажет. Барлық бұрынғы дәстүрлі дискурстар интернет пен оның кеңістігіне бейімделіп, содан кейін жұмыс істей бастады. Ал қазақ әдеби тілі – бұл жүйеленген жазбаша әдебиет арқылы қалыптасқан, стилистикалық тармақтары бар және кең әлеуметтік функцияларға ие тіл. «Әдетте, біз әдеби тіл ұғымын ұлттық жазба әдеби тіл ретінде түсінеміз, ол бүгінгі таңда кемелді, стилистикалық жіктелуі жоқ және мәдени өмірдің әр түрлі түрлеріне қызмет етеді» - дейді академик Р. Сыздық [14, 128]. Десек те бүгінде әлеуметтік желідегі тілдік қолданыстарда белгілі бір жүйе жоқ.

Қорытынды. Мәтіннің трансформациясы – жиырма бірінші ғасырдың ерекше феномені. Ауызша және жазбаша стильдердің түрлері өзгергенін көруге болады. Бұл құбылыс бүгінгі күннің интернет қолданушылары, әсіресе жастар арасында кеңінен қолданылуда. Бұл тәжірибенің сауаттылықты төмендетуі мүмкін екендігі жөнінде алаңдаушылықтар бар. Кейбіреулер бұл құбылыстың тілге жалпы зиянын тигізуі мүмкін деп болжам жасаған. Қазақ әлеуметтік желісінің тілін талдау, 30 немесе одан да көп жыл бұрын қолданылған тілдің қазіргі тілден айырмашылығы бар екенін көрсетті. Қазақ тілінің бай ұлттық тілінің фонетикасы, лексикасы, лексикалық және грамматикалық заңдары өзгеруде. Көптеген сөздер, шетелдік сөздер, қос сөздер, аббревиатуралар лексикалық қорға қосылуда, кейбір сөздер өз маңыздылығын жоғалтып, пассивті сөздерге айналды.

Электронды ақпарат дәуірінде мәтіндегі тілдің мөлшері үнемі артып келеді, себебі жаңа мемлекеттердің және жаңа субмәдениеттердің келуі, тұтынушылар санының өсуі және сәйкесінше желіде сақталған ақпараттың мазмұны күрделене түсуде. Айта кету керек, интернеттегі барлық қарым-қатынас түрлерінде тіл қолданудағы жаңа феномендер (фонетикалық, лексикалық, грамматикалық) тұрақты болмауы мүмкін. Бұл өзгерістер тіл жүйесіне ұзақ әрі қиын жанрлық және стильдік тексерулер мен жетілдіру процестері арқылы ғана енуі мүмкін

екені белгілі. Сондықтан осы саладағы зерттеушілер бұл өзгерістер мен аномалияларды «уақытша» деп болжайды. Үлкен компьютерлік интернет коммуникация жүйелері пайда болуымен, адамдар жаңа технологиялық талаптарға бейімделу үшін тіл қолдануды өзгертуге мәжбүр болады деп күтілуде.

Интернет қолданушыларының саны әлем бойынша тез өсіп келе жатқандықтан, қолданушылар арасындағы мәдени дәстүрлер, тілдік әдеттер және тілдік айырмашылықтар да артып келеді. Қазақ ұлттық әдеби тілінің нормаларына сәйкес келмейтін мәтіндік хабарламалар да кездесуде. Қазақ тіліндегі әлеуметтік желілерде тіл қолдануда әр түрлі үрдістер байқалады. Олардың арасында қазақ ұлттық әдеби тілінің табиғи заңдарын бұзатын лингвистикалық тәжірибелер де бар, бірақ олар бүгінгі күні тіліміздің модернизациясы үшін пайдалы. Себебі ғаламдық коммуникацияларды виртуалды кеңістікте қолдану күннен күнге артып келеді.

«Әлеуметтік желіде қазақша сауатты әрі тілдік нормаға сәйкес жазу, әрине, маңызды. Дегенмен, жастардың «не дейд», «не болд», «не боп атыр» деп жазуы тілдің бұзылуы деп айтуға болмайды. Ауызекі тілмен жазу – бұл әдеби тілдің өзгеруі емес, тек жылдам әрі ыңғайлы ақпарат алмасудың бір тәсілі. Мысалы, жапондар күлу мәнінде LOW деп жазады, себебі жапон тілінде «күлу» сөзінің дыбысы осы әріптермен ұқсас келеді. Ал ағылшындар «LOL» деп жазып, күлуді білдіреді. Сондай-ақ «Қазір тез келемін» немесе «әңгімені тоқтата тұрайық» дегенді BRB (be right back) деп қысқартып жазады. Әлеуметтік желіде көп уақыт өткізетін жастардың осындай қысқартуларды пайдалануы қазақ әдеби тілінің дамуының немесе кері кетуінің көрсеткіші бола алмайды. Әлеуметтік желі тілінің әсері тек ауызекі сөйлеу тілінің бір сипаты және ол әдеби тілдің дамуына немесе дамымауына нақты ықпал етпейді. Бұл жаһандық цифрландыру үдерісінің бір көрінісі ғана, – дейді Анар Салқынбай [14]. Ал ғалым Б.Қапалбек: «Ең алдымен, телефонымызға қазақ әріптерін орнатуды өзіміз байқамай, «кайдасын, гарыш,

уйге, уйкта» деп жазуды әдетке айналдырып жүрміз. Қазіргі уақытта бәрі өте қолжетімді. Қазақша пернетақтаны орнатып алуға ешқандай кедергі жоқ. Бұл жағдайды тек технология мен ғылым тілінің бейімделуі деп қарауға болмайды. Керісінше, біз қазіргі заманғы технологиялар мен ғылымның талаптарына сай өз тілімізді бейімдеуге тиіспіз. Осылай деп айтуымыз дұрыс болар. Бірақ бізде бұл бағытта әлі де елеулі олқылықтар бар. Заманауи технологиялар тіліміздің қолданылуын жеңілдетуге көмектесуі керек, ал басқа елдер цифрландыру арқылы өз тілдерін қолдануды әлдеқайда жеңілдетуде, – дейді.

Егер интернетте тіліміздің лексикалық және семантикалық базасын байытатын бірліктерді сұрыптап, кодтау және стандарттау қажет болса, екінші жағынан, әдеби емес қолданыстарды реттеп, бақылауға алу қажет. Қазіргі қоғамдағы ең маңызды өзгеріс – қарым-қатынас түрінің өзгеруі. Қоғамдағы демократиялық даму процестері мен экономиканың жылдам дамуы нәтижесінде жаңа және белсенді қарым-қатынас түрі диалог пайда болды. Әр қандай ақпаратты жеткізу немесе ғылыми пікірді дәлелдеу үшін, бұрынғыдай қарапайым монологтардан гөрі диалог арқылы талқылауды қоздыратын факторлар белсенді болып келеді. Интернеттегі қарым-қатынаста қазақ ұлттық әдеби тілінің сақталуына, жаңа мағыналардың пайда болуына және жүріп жатқан тілдік процестерге баса назар аудару керек. Жазбаша тілдің қысқартылып қолданылуы, грамматикалық ережелердің ескерілмеуі, бейресми және дөрекі тілдің кеңінен таралуы – жоғарыда айтылғандай көрсеткіш бола алмайды десек те, бұл тілдің тереңдігін жоғалтуға және оның сапасының төмендеуіне әкелуі мүмкін. Сонымен қатар әлеуметтік желілер мен интернеттің ықпалымен адамдар арасындағы қарым-қатынас енді бетпе-бет емес, виртуалды түрде жүзеге асатындықтан, әлеуметтік дағдылардың қалыптасуына теріс әсер етуі мүмкін.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Горошко, Е. И. Лингвистика Интернета: формирование дисциплинарной парадигмы / Е. И. Горошко // Жанры и типы текста в научном и медийном дискурсе. – Орел: Картуш, 2007. – Вып. 5. – С. 223-237
2. Ахренова, Н.А. Теоретические основы интернет-лингвистики // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2013. № 10 (28). – С. 22–26
3. Балақаев, М. Қазақ әдеби тіл және оның нормалары. – Павлодар: С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті, 2010.
4. Ахтаева, Н. Х. Интернет лингвистикадағы тілдік норма// Филология сериясы. Торайғыров университетінің хабаршысы. № 4. 2020 <https://doi.org/10.48081/YOLO5837>
5. Crystal, D. The scope of Internet linguistics. Paper given online to the American Association for the advancement of Science meeting. 2005.
6. Сыздықова, Р. Тілдік норма және оның қалыптануы (кодификациясы). Көптомдық шығармалар жинағы / Рәбиға Сыздықова / – Алматы : «Елшежіре», – 2014.
7. Alkebaeva, D.A., Satkenova. Zh.B. Chances in the Kazakh language social networks // Филология сериясы. No2 (182).2021 <https://doi.org/10.26577/EJPh.2021.v182.i2.ph2>
8. Рождественский, Ю. В. Общая филология. – М., 1996.
9. Barnes, J. Class and Committees in a Norwegian Island Parish // Human Relations, 1954. – P. 45–46.
10. Ожегов, С. И. Толковый словарь русского языка. – М.: Оникс, 2008.
11. Ушаков, Д.Н. Толковый словарь русского языка – М.: Государственный институт «Советская энциклопедия», 1935–1940
12. Лутовинова, О. В. Интернет как новая «устно-письменная» система коммуникации // Известия Российского государственного педагогического университета имени А. И.

Герцена: общественные и гуманитарные науки (философия, языкознание, литературоведение, культурология, экономика, право, история, социология, педагогика, психология): науч. журн. – СПб., 2008. – № 11 (71). – С. 64.)

13. Высеков, П. В., Шевченко И. «Я» в дискурсе виртуальности // Критика и семиотика. – Новосибирск, 2000. – Вып. 1–2. – С. 19–25.)

14. Сыздық . Р Абай және қазақтың ұлттық әдеби тілі- Алматы. Арыс баспасы, 2004.-616 бет.

15. <https://halyq-uni.kz/saraptama/35604-sleng-pen-trend-koshe-tili-men-korkem-til-galymdar-leumettik-zhelidegi-kazak-tili-zhaily/>
Сленгтер мен трендтер: мамандар әлеуметтік желідегі қазақ тілі жайлы